

Międzynarodowa Konferencja
The Impact of Nazism on Musical Development in the 20th Century

Uniwersytet Londyński, 8-11 IV 2008

B o g u m i ł a M i k a

W dniach 8 – 11 kwietnia 2008 w stolicy Anglii – na University of London odbyła się międzynarodowa konferencja zatytułowana *The Impact of Nazism on Musical Development in the 20th Century*. Konferencja została zorganizowana przez Institute of Musical Research ze współpracą The Royal Conservatory of Music i Canada Music in Exile.

Konferencja, jak zapowiadał sam jej tytuł, miała ukazać wpływy ideologii nazistowskiej na losy historii muzyki XX wieku. Jej podstawowym wątkiem był zatem – co oczywiste - wątek emigracji – wewnętrznej czy zewnętrznej. Niezwykle intensywny program wypełniony wystąpieniami kilkudziesięciu naukowców z całego świata uporządkowany został w 22 sesje – ułożone chronologicznie i tematycznie.

Znalazły się tu więc m.in.: sesje poświęcone czasom przedhitlerowskim, poszczególnym przedstawicielom muzyki żydowskiej, emigracji traktowanej bądź całościowo bądź w jej przejawach: wewnętrznej (Internal Exile) i zewnętrznej (w Wielkiej Brytanii, w Stanach Zjednoczonych), dziejom Żydów w Polsce i na Węgrzech, muzyce obecnej w obozie zagłady w Terezynie, wreszcie czasom po Holocauście, a więc tym kompozytorom i wykonawcom, którzy przeżyli traumę – Żydom mieszkającym w USA, w Palestynie. Miały też miejsce spotkania z członkami rodzin kompozytorów i wykonawców, na których życie wywarła wpływ ideologia nazizmu, czyli z Evą Fox-Gál – wnuczką kompozytora Hansa Gála, z Tanyą Tintner – krewną Georga Tintnera – kompozytora, dyrygenta i pianisty, z Andream Rauterem – krewnym pianisty znanego z interpretacji muzyki Bacha Ferdinanda Rautera, członkiem Amadeus Quartet, oraz z Julią Seiber Boyd – córką Mátyása Seibera – kompozytora jazzowego.

Nie sposób całościowo ująć wielości tematycznej prezentowanych wątków konferencji ani też - adekwatnie do jej bogactwa – oddać głębi poruszanej problematyki, dlatego w niniejszej relacji pragnę przywołać jedynie kilka nazwisk i kilka diskutowanych zagadnień. Być może także po to, by i polskich muzykologów zainspirować do dalszych poszukiwań w omawianym obszarze....

A zatem:

Roger Allen (University of Oxford) przedstawił *II Symfonię e-moll* Wilhelma Furtwänglera skomponowaną w czasie II wojny światowej i wykonaną po raz pierwszy w 1947 roku stanowiącą właśnie z powodu czasu jej powstania rodzaj specyficznego łącznika między końcowym okresem hitlerowskiego reżimu i początkami życia muzycznego w Europie powojennej.

Barbara Barry (Lynn University) z kolei skupiła się na *Ocalałym z Warszawy* Schönberga i na postrzeganiu tego dzieła w świetle refleksji teoretycznej Adorna.

Tematem wystąpienia **Kristofa Boucqueta (University of Leuven)** były przemiany języka muzycznego zachodzące w twórczości czeskiego kompozytora żydowskiego pochodzenia: Viktora Ullmanna – ucznia Josefa Polnauera i Arnolda Schönberga. Muzykolog za graniczne przykłady do przedstawionej analizy obrał fortepianowe *Schönberg-Variationen* (które zyskały międzynarodową sławę) oraz ukończoną 15 lat później - podczas internowania w obozie w Terezimie - siódmą sonatę fortepianową (1944), muzykę skomponowaną zaledwie dwa miesiące przed swą śmiercią w Oświęcimiu.

Juliane Brand (California) skupiła się na problematyce emigracji, która w specyficzny sposób dotknęła w 1938 roku 57-letniego wówczas wiedeńskiego kompozytora Karla Weigla. Referentka połączyła zagadnienia logistyki emigracyjnej (z Austrii do USA) z traumą indywidualnego ludzkiego losu doświadczanego nieszczęściem przymusowego wygnania. Ceniony i cieszący się bowiem w Europie twórczą sławą Weigl nigdy nie odnalazł szczęścia w Ameryce, nie brał też pod uwagę powrotu w 1945 roku na „Stary Kontynent” doświadczając jednocześnie nieustannych rozterek emigracyjnego fatum.

Magnar Breivik (University of Trondheim) za temat swego wystąpienia obrał postać Kurta Weilla i dwie wersje jego pieśni *Surabaya-Johnny*. Weill po inwazji nazistowskiej w 1933 roku wyjechał z Berlina do Paryża, by następnie po dwóch spędzonych tam latach na stałe osiedlić się w USA. Jest powszechnie wiadomym, iż ta emigracja z Europy do Ameryki w przypadku kompozytora, który sam siebie już od początku kariery uważał za twórcę scenicznego, doprowadziła do rozwoju popularnego stylu muzycznego zdeterminowanego konwencjami muzycznego teatru na Broadwayu. Dwie wersje *Surabaya-Johnny* – pierwsza z „czasów europejskich” (1929) i druga – wersja amerykańska (1942-43) stanowią interesującą ilustrację dla wskazania rozwoju języka muzycznego Weilla.

Judith Cohen (Tel Aviv University) przedstawiła ideę reformy muzyki w synagodze zaproponowaną przez Kurta Singera (1855 – Terezin 1944) – neurologa, muzyka, założyciela i dyrektora Berlińskiej Orkiestry i Chóru Fizyków, dyrektora artystycznego Opery Berlin Charlottenburg, wykładowcy, krytyka muzycznego i pisarza (zdymisjonowanego z większości owych działań w 1933 roku). Singer - syn liberalnego rabina, socjaldemokrata w swych przekonaniach politycznych, zdawał się być świadomym, choć niereligijnym Żydem. Zafascynowany muzyką Bacha (wśród jego pism znajdują się cztery tomy poświęcone kantatom Bacha – łącznie 226 stron oraz 12-stronicowy esej na temat tekstów psalmowych wykorzystanych w kantatach Bacha) przejął dosłownie ideę „Bach do Synagogi” przypisywaną Franzowi Rosenzweigowi (1886- 1929). Pragnął w ten sposób przyczynić się do lepszej asymilacji Żydów w Niemczech i do zbudowania mostu łączącego obie te kultury.

Albrecht Dümling (Berlin) zastanawiał się nad znaczeniem dla muzyki „wewnętrznej emigracji” jej twórców opisując historie życia Waltera Braunfelsa, Heinza Tiessena, Eduarda Erdmanna oraz Philippa Jarnacha.

Melina Gehring (University of Hamburg) przedstawiła z kolei sytuację „szczęśliwego wygnańca”, jakim stał się w Ameryce Alfred Einstein. Paradoksalnie to emigracja przyczyniła się do pełnego rozkwitu muzykologicznych zdolności Einsteina. To w USA otrzymał on akademicką posadę i został doceniony za swą naukową działalność (wcześniej w Europie Einstein przez ponad 30 lat doświadczał dyskryminacji z antysemickich powodów). Z typowym dla siebie „czarnym humorem” sam Einstein uznawał Hitlera za swego „największego dobroczyńcę”, któremu dziękował „wprowadzenie do rajy w Ameryce”. Po wojnie Einstein przeżywał z głęboką frustracją rehabilitację muzyków i muzykologów, którzy wykazali oportunistyczny w czasach Trzeciej Rzeszy (mowa tu o takich postaciach, jak: Hans Pfitzner, Wilhelm Furtwängler, Rudolf Siegel, Robert Haas czy Friedrich Blume). Sam w liście z 1949 roku adresowanym do Nicolasa Slonimsky’ego wyznawał, że nie chce nigdy już odwiedzić „Czwartej Rzeszy”, wyrażając w ten sposób swój pesymistyczny stosunek do powojennych losów Niemiec.

Brian Thompson (Uniwersytet Chiński w Hong-Kongu) oraz **Gerold Gruber (Uniwersytet Wiedeński)** skupili się na sylwetce Arthura Schnabla – pianisty i kompozytora (nota bene: urodzonego w Galicji, w dzisiejszym Bielsku), który opuścił Niemcy w 1933 roku (gdym do władzy doszła partia nazistowska) i wyemigrował do Wielkiej Brytanii. Thompson dokonał charakterystyki pianistyki Schnabla - początkowo na Wyspach mało znanego i przyjmowanego z pewną dozą krytycyzmu, wkrótce jednak uznanego za czołowego specjalistę w zakresie interpretacji muzyki Beethovena. Gruber z kolei ukazał w swym wystąpieniu mniej znany wątek życia Schnabla - jego kompozytorską działalność, obejmującą m.in. trzy symfonie, pięć kwartetów smyczkowych i sporo utworów kameralnych, twórczość w sporej mierze ukształtowaną przez technikę kompozytorską Arnolda Schönberga.

Frank Harders (Berlin) opisał zapoczątkowany w 2004 roku projekt nagraniowy *Poland Abroad*, związany z promocją muzyki polskiej komponowanej na emigracji. Autor zwracał uwagę zarówno na wcześniejsze uwarunkowania polityczne Polski, które zmusiły polskich artystów i intelektualistów do opuszczenia kraju (takie centra kulturalne jak Niemcy i Francja pełniły zatem niebagatelną rolę w rozwijaniu talentów Polaków-emigrantów), jak i na tragiczny los licznych polskich kompozytorów i muzyków zamordowanych w czasach okupacji hitlerowskiej (także w obozach koncentracyjnych).

W wątek polski wpisały się też referaty **Katarzyny Naliwajek (Uniwersytet Warszawski)** i **Bogumiły Miki (Uniwersytet Śląski)**, które przedstawiły sytuację panującą w Polsce w czasach II wojny światowej oraz sposoby podtrzymywania kultury muzycznej w okupowanej stolicy. Zaprezentowały także historie wybranych muzyków (kompozytorów i dyrygentów) pochodzenia żydowskiego, na których losy wpływ zasadniczy wywarła „panosząca się” ideologia nazistowska.

Tematykę polską dopełnił referat **Barbary Milewskiej (Swarthmore College)** poświęcony mało, jak dotąd, znanemu kompozytorowi, skrzypkowi, nauczycielowi muzyki i dyrygentowi chóralnemu - Józefowi Kropińskiemu, oraz jego muzyce. Przetransportowany z Auschwitz do Buchenwaldu w 1943 roku, gdzie przebywał do oswobodzenia

obozu w kwietniu 1945 roku, okazał się być Kropiński niezwykle płodnym twórcą. Przebywając w wymienionych obozach koncentracyjnych skomponował ponad 500 utworów reprezentujących różne gatunki i style (część z nich była przeznaczona do wykonania przez współwięźniów, część dedykowana jedynie najbliższym przyjaciółom – „dla ich delektacji”). Około 120 z tych kompozycji udało się przesznuć z obozów i wywieść do archiwów Polski, Niemiec i USA.

Agnes Kory (London) skupiła się z kolei na muzyce kompozytorów węgierskich pochodzenia żydowskiego, takich, jak: Sándor Kuti, Sándor Vándor, László Weiner i György Justus, którzy stracili życie podczas Holocaustu, prezentując stosunkowo mało znaną ich twórczość (w większości niestety bezpowrotnie utraconą wraz z autorami).

Malcolm Miller (Open University) zajmował się utworami kompozytorów – emigrantów prześladowanych w nazistowskiej Europie w latach 30. XX wieku, a konkretnie muzycznymi, autobiograficznymi przejawami owych traumatycznych doświadczeń. Takie utwory, jak: *II i III Kwartet smyczkowy* Bertholda Goldschmidta, *V Kwartet smyczkowy* Josepha Horovitza, *Kwartet smyczkowy Coventry* Vilema Tausky’ a oraz *Huyton Suite* Hansa Gala ujawniają wyraźnie programowe asocjacje wskazujące na autobiograficzne wątki prześladowania, straty, wykorzenia i akulturacji.

W wystąpieniu **Emile Wennekes (Utrecht University)** pojawił się wątek re-emigracji, czyli powrotu do kraju ojczystego po II wojnie światowej. Jeśli bowiem *exodus* z nazistowskich Niemiec czy deportacja Żydów są tematem głęboko penetrowanym, to wątek re-emigracji w rozważaniach naukowców zaznacza się stosunkowo rzadko. Wennekes skupiła się na historii 1200-osobowej grupy Żydów deportowanych z Holandii do Terezina, którzy w lutym 1945 roku przez Szwajcarię powrócili ponownie do Holandii. Po traumatycznych przeżyciach wojny spotkali się teraz z nowymi trudnościami, natury społecznej i politycznej. Problemy etyczne, finansowe i jurysdykcyjne nie pozostały oczywiście bez wpływu na sferę psychologiczną, behawioralną i muzyczną artystów i kompozytorów.

Ben Winters (City University, London) zaprezentował natomiast historię Ericha Wolfganga Korngolda – austriackiego Żyda, zmuszonego do emigracji w latach 30. XX wieku, którego status kompozytora muzyki filmowej dla Warner Bros. jest nie do przecenienia. Winters dowodził także, iż podwójne role pełnione przez Korngolda na arenie kultury wysokiej i popularnej wcale wzajemnie się nie wykluczają.

Ten skrótowy jedynie przegląd niektórych wątków zaprezentowanych podczas londyńskiej konferencji *The Impact of Nazism* dostatecznie dowodzi, jak sądzę, bogactwa i inspirujących wartości płynących z naukowej wymiany. Wszystkim zainteresowanym omawianą tematyką wypada jedynie życzyć, by kolejne spotkanie tego typu odbyło się w niezbyt odległym terminie. I – by mogli w nim aktywnie uczestniczyć.